Natəvan Yadulla KƏRƏMOVA
Qərbi Kaspi Universiteti, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: natavan.karamova@wu.edu.az

Venera İlqar İBRAHİMOVA
Qərbi Kaspi Universiteti, Psixologiya və Sosial iş kafedrasının magistrantı
E-mail: venera.ibragiimova@gmail.com

TƏHSİLƏ ADAPTASİYA PROSESİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Xülasə

Təhsilə adaptasiya prosesi kiçik yaşlı məktəblilərin məktəb mühitinə psixoloji, sosial və akademik baxımdan uyğunlaşmasını əhatə edən çoxfaktorlu bir prosesdir. Uşağın məktəbə adaptasiya səviyyəsi onun ailə mühiti, fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri, müəllimlə ünsiyyət forması, məktəbin sosial–emosional atmosferi və yaşıdlarla münasibətləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Ailədə emosional dəstəyin səviyyəsi, valideynin tərbiyə üslubu, uşağın məktəbə motivasiyası və özünütənzimləmə bacarıqları adaptasiyanın əsas göstəriciləri kimi çıxış edir. Eyni zamanda, müəllimin pedaqoji yanaşması, pozitiv sinif mühiti, sosial münasibətlərin təmin olunması və məktəb psixoloji xidmətinin fəaliyyəti adaptasiya prosesinin uğurlu keçməsində mühüm rol oynayır. Araşdırmalar göstərir ki, sosial bacarıqları zəif, emosional həssas və ya davranış çətinlikləri olan uşaqlar məktəbə uyğunlaşmada daha çox çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu səbəbdən adaptasiya prosesinə təsir edən amillərin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsi və hər bir şagird üçün fərdiləşdirilmiş dəstək proqramlarının hazırlanması tədris mühitinin keyfiyyətini artırır və təhsil nəticələrinin yaxşılaşmasına şərait yaradır.

Açar sözlər: təhsilə adaptasiya; sosial-psixoloji amillər; məktəbə uyğunlaşma; kiçik yaşlı məktəblilər; ailə mühiti.

UOT: 37.015.3:159.947
JEL: I21, D91
DOI: https://doi.org/10.54414/HWZR2346

Giriş

Təhsilə adaptasiya prosesi kiçik yaşlı məktəblilərin məktəb mühitinə psixoloji, sosial və akademik baxımdan uyğunlaşmasını təmin edən çoxşaxəli və dinamik bir mərhələdir. Uşağın məktəb həyatına qədəm qoyması onun inkişafında yeni sosial status qazanması, kollektiv davranış normalarını mənimsəməsi, təlim fəaliyyətinə alışması və emosional sabitliyinin formalaşması ilə müşayiət olunur. Bu mərhələdə şagirdlər yeni qaydalar, gündəlik rejim, müəllimlə ünsiyyət və yaşıdlarla qarşılıqlı münasibətlər kimi bir sıra sosial-emosional dəyişikliklərlə üzləşirlər ki, bu da adaptasiyanın uğurla və ya çətinliklə baş verməsini müəyyən edir.

Adaptasiya prosesinə təsir edən amillər çoxqatlı xarakter daşıyır və həm fərdi-psixoloji xüsusiyyətlər, həm ailə mühiti, həm də məktəbin sosial-pedaqoji mühiti bu prosesin əsas istiqamətlərini formalaşdırır. Uşağın temperament tipi, emosional həssaslığı, özünəinam səviyyəsi, diqqət və yaddaş kimi idrak xüsusiyyətləri onun yeni təhsil mühitinə nə dərəcədə tez uyğunlaşacağını müəyyən edən vacib faktorlardandır. Ailədə münasibətlər sistemi, valideynlərin uşağa psixoloji dəstəyi, tərbiyə üslubu və məktəbə hazırlıq səviyyəsi də adaptasiyanın keyfiyyətinə bilavasitə təsir göstərir.

Bununla yanaşı, müəllimin pedaqoji bacarıqları, sinifdə psixoloji mühitin harmonikliyi, yaşıdlarla münasibətlərin pozitiv xarakter daşıması və məktəbdə psixoloji xidmətin səmərəliliyi də məktəb adaptasiyasının sosial amilləri sırasına daxildir. Müasir tədqiqatlar göstərir ki,

kompleks psixoloji dəstək və sosial-emosional təlim proqramlarının tətbiqi adaptasiya problemlərini minimuma endirir və uşaqların təlim motivasiyasını artırır.

Əsas hissə

Təhsilə adaptasiya məktəbə yeni başlayan uşağın təlim mühitinə, sosial münasibətlər sisteminə və məktəbin tələblərinə alışmasını təmin edən kompleks psixoloji prosesdir. Adaptasiya həm emosional sabitliyin qorunmasını, həm davranışın tənzimlənməsini, həm də təlim fəaliyyətinə motivasiyanın formalaşmasını özündə birləşdirir. Bu prosesin uğurlu və ya çətin keçməsi müxtəlif sosial, psixoloji, pedaqoji və mühit amillərinin qarşılıqlı təsirindən asılıdır [1].

Kiçik yaşlı məktəblilər yeni sosial rolları — “şagird” statusunu mənimsəyir, müəllimlə ünsiyyət formalarını öyrənir, kollektivdə davranış qaydalarına uyğunlaşır və gündəlik təlim yükünə alışırlar. Bu səbəbdən adaptasiya dövrü onların emosional vəziyyətində, sosial münasibətlərində və tədris nailiyyətlərində ciddi dəyişikliklərin baş verdiyi həssas mərhələ kimi qiymətləndirilir. Kiçik yaşlı məktəblilərin təhsilə adaptasiya prosesində fərdi-psixoloji xüsusiyyətlər həlledici rol oynayır. Uşağın temperament tipi, emosional sabitliyi, idrak funksiyalarının inkişaf səviyyəsi və sosial bacarıqları onun məktəb mühitinə tez və uğurla uyğunlaşmasının əsas göstəricilərini təşkil edir. Temperament adaptasiyanın təbii dinamizmini müəyyən etməklə yanaşı, emosional reaktivliyi və davranış modellərini də formalaşdırır. Sangvinik və flegmatik uşaqların daha stabil adaptasiya göstərməsinə qarşı melanxolik və xolerik tipli uşaqlarda narahatlıq, impulsivlik və emosional dəyişkənlik səbəbindən adaptasiya çətinlikləri daha çox müşahidə olunur. Adaptasiya prosesinin mühüm tərkib hissəsi uşağın emosional sabitlik səviyyəsidir. Emosiyalarına nəzarət etməkdə çətinlik çəkən, stressə həssas olan uşaqlar yeni sosial və tədris tələblərinə daha gec uyğunlaşırlar. Eyni zamanda idrak funksiyalarının — diqqət, yaddaş, nitq və təfəkkürün inkişaf səviyyəsi — şagirdin təlim prosesinə qoşulma sürətini müəyyən edir. İdrak çətinlikləri yaşayan uşaqlar həm təlim fəaliyyətində gerilik, həm də sosial izolyasiya ilə qarşılaşa bilirlər. Sosial bacarıqlar və ünsiyyət qabiliyyəti də adaptasiyanın əsas sosial komponentini formalaşdırır. Uşaq yaşıdları ilə ünsiyyət qurduqca, qrup fəaliyyətində iştirak etdikcə və sinifin sosial qaydalarını mənimsədikcə məktəb kollektivində öz yerini tapır. Əksinə, sosial bacarıqları zəif olan, ünsiyyətdə çətinlik yaşayan və münaqişə hallarına meyilli uşaqlarda adaptasiya qüsurları daha aydın görünür [2]. Beləliklə, fərdi temperament xüsusiyyətləri, emosional sabitlik, idrak funksiyalarının səviyyəsi və sosial bacarıqlar təhsilə adaptasiyanın əsas psixoloji determinantları hesab olunur və bu amillərin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsi uşağın məktəb həyatına uğurlu inteqrasiyasını təmin edir.

Ailə mühiti və valideyn davranışları kiçik yaşlı məktəblilərin təhsilə adaptasiya prosesinin ən mühüm sosial determinantlarından biridir. Ailədə emosional dəstəyin, müsbət münasibətin və ardıcıl tərbiyə üslubunun mövcudluğu uşağın özünəinamını gücləndirir, psixoloji sabitliyini təmin edir və məktəb mühitinə uyğunlaşma prosesini asanlaşdırır. Əksinə, konfliktli, gərgin və qeyri-sabit ailə münasibətləri uşağın emosional narahatlığını artırır, davranış çətinliklərinin yaranmasına səbəb olur və nəticədə adaptasiya prosesini ləngidir.

Valideynlərin tərbiyə üslubu da adaptasiyanın keyfiyyətinə bilavasitə təsir edir. Demokratik tərbiyə üslubu uşağın müstəqilliyini, özünüifadə bacarığını və sosial adekvatlığını inkişaf etdirərək onun məktəb həyatına daha rahat inteqrasiya olunmasına şərait yaradır. Avtoritar tərbiyə üslubu isə uşaqlarda qorxu, narahatlıq, təşəbbüskarlığın azalması və özünəinam çatışmazlığı ilə nəticələnə bilər. Həddindən artıq himayə edən valideyn münasibəti uşaqda sərbəst qərar vermə, məsuliyyət götürmə və sosial mühitlə qarşılıqlı təsir bacarıqlarının zəif inkişafına gətirib çıxarır ki, bu da məktəbə adaptasiya prosesini gecikdirir [3].

Bundan başqa, uşağın məktəbə hazırlıq səviyyəsi — məktəbəqədər dövrdə aldığı təlim-tərbiyə, sosial bacarıqların formalaşması, nitq və idrak inkişafı, eləcə də balanslaşdırılmış gündəlik rejim — məktəb mühitinə keçidin nə dərəcədə uğurlu olacağını müəyyən edən əsas faktorlardandır. Məktəbəqədər yaş dövründə sosiallaşma bacarıqları, ünsiyyət vərdişləri və emosio-

nal tənzimləmə mexanizmləri formalaşmış uşaqlar məktəb mühitinə daha asan uyğunlaşır, tədris prosesində yüksək fəallıq nümayiş etdirirlər.

Məktəbin sosial-pedaqoji mühiti kiçik yaşlı məktəblilərin təhsilə adaptasiya prosesində əsas müəyyənedici amillərdən biridir. Bu mühitin formalaşmasında müəllim–şagird münasibətləri, sinifdaxili psixoloji atmosfer, yaşıdlarla əlaqələr və məktəb psixoloji xidmətinin fəaliyyəti həlledici rol oynayır.

Əvvələ, müəllim–şagird münasibətləri adaptasiya prosesinin emosional bazasını təşkil edir. Müəllimin empatik yanaşması, uşağın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alması və ona psixoloji dəstək göstərməsi məktəbə uyğunlaşmanı asanlaşdırır, şagirdin özünəinamını artırır və tədris fəaliyyətinə müsbət münasibətin formalaşmasına şərait yaradır. Əksinə, sərt, soyuq və qeyri-sabit münasibətli müəllimlər uşağın məktəb stressini artırır və adaptasiya prosesini ləngidə bilər [4].

Sinifdə mövcud psixoloji mühit də adaptasiyanın keyfiyyətinə bilavasitə təsir edir. Agresiya, konfliktlər, qruplaşma və rəqabətin yanlış istiqamətdə formalaşması uşaqda emosional gərginlik yaradır və onun sosial inteqrasiyasını çətinləşdirir. Əvəzində, harmonik, qarşılıqlı hörmətə əsaslanan pozitiv atmosfer şagirdlərin təlim motivasiyasını yüksəldir və onların dərs prosesində fəal iştirakını təmin edir.

Yaşıdlarla münasibətlər uşağın məktəb həyatında sosial statusunu müəyyən edən mühüm faktordur. Şagirdin dostluq münasibətləri qurması, sinifdə qəbul olunması, sosial qrupda yer alması onun özünü psixoloji cəhətdən təhlükəsiz və dəyərli hiss etməsinə şərait yaradır. Sosiometrik təcrid və ya sosial kənarda qalma isə adaptasiya çətinliklərinin əsas göstəricilərindəndir və uzunmüddətli emosional və təlim problemlərinə səbəb ola bilər.

Nəhayət, məktəb psixoloji xidmətinin fəaliyyəti adaptasiya prosesinin diaqnostik və korreksiyaedici istiqamətlərini əhatə edir. Psixoloqun apardığı müşahidələr, testlər, fərdi və qrup məsləhətləri, sosial-emosional inkişaf proqramları adaptasiya problemlərinin erkən aşkar olunmasına, onların effektiv şəkildə həllinə və risk qruplarının dəstəklənməsinə imkan yaradır.

Məktəbin ümumi mühiti, təşkilati-struktur xüsusiyyətləri və sosial-mədəni dəyərlər sistemi şagirdlərin təhsilə adaptasiya prosesində mühüm rol oynayır. İnfrastrukturun səviyyəsi, məktəbin fəaliyyət rejimi və təlimin düzgün təşkil olunması uşağın məktəbə keçidinin nə dərəcədə səmərəli olacağına birbaşa təsir göstərir. Sinif otaqlarının rahatlığı, işıqlanma və havalandırma şəraiti, sinfin şagird sayı, gündəlik rejimin balanslaşdırılması və tədris yükünün uşağın yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olması adaptasiya gedişatını asanlaşdıran əsas təşkilati amillərdəndir. Çox şagirdli siniflərdə fərdi yanaşmanın azalması və diqqət bölünməsi adaptasiya prosesini çətinləşdirə bilər [5].

Məktəbin kollektiv dəyərlər sistemi və normativ davranış qaydaları da uşağın sosiallaşma prosesinə birbaşa təsir edir. Məktəbdə formalaşmış ümumi davranış modeli, kollektivin dəyərlərə yanaşması və sosial münasibət standartları uşağın məktəb mühitində öz yerini tapmasına şərait yaradır. Ədalətli, hörmətə əsaslanan və müsbət dəyərləri təşviq edən məktəb mədəniyyəti şagirdlərin sosial uyğunlaşmasını sürətləndirir, neqativ davranış nümunələri isə əksinə, uşağın psixoloji narahatlığını artıra bilər.

Bundan başqa, mədəniyyətlərarası amillər də adaptasiyanın sosial ölçüsünü müəyyən edir. Fərqli etnik, dil və sosial mədəniyyətə malik uşaqlar yeni mühitdə özlərini yad hiss edə, ünsiyyət çətinlikləri yaşaya və sosial təcrid riski ilə üzləşə bilərlər. Bu səbəbdən məktəblərdə mədəni müxtəlifliyi nəzərə alan inklüzivlik yanaşmaları, adaptiv sosial proqramlar və tolerant mühitin yaradılması mədəni fərqliliklərin yaratdığı maneələrin aradan qaldırılmasına kömək edir.

Məktəbə yeni başlayan uşağın təlim fəaliyyətinə uyğunlaşması və sosial-psixoloji mühitə inteqrasiyası onun motivasiya səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Təlim motivasiyası – uşağın öyrənməyə marağı, idraki ehtiyacları, uğur qazanmaq istəyi və fəaliyyətdə davamlılığını təmin edən daxili psixoloji mexanizmlər – adaptasiya prosesinin əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri hesab olunur. Yüksək motivasiya uşağın məktəb mühitinə müsbət münasibət formalaşdırır, öyrənmə fəaliyyətinə aktiv qoşulmasını təmin edir və sosial münasibətləri daha rahat qurmasına şərait yaradır. Əksinə, motivasiyanın zəif olması adaptasiya dövrünü

uzadır, stress və qeyri-müəyyənlik hissini artırır, təlim nəticələrinə mənfi təsir göstərir. Tədqiqatlar göstərir ki, uşağın motivasiya səviyyəsi yalnız fərdi xüsusiyyətlərdən deyil, həm də məktəb mühitinin təşkilindən, müəllimin pedaqoji yanaşmasından, həmyaşıdlarla münasibətlərdən və ailə dəstəyindən asılı olaraq formalaşır. Buna görə də təlim motivasiyasının adaptasiya prosesinə təsiri kompleks xarakter daşıyır: o, uşağın emosional vəziyyətinə, davranış strategiyalarına, koqnitiv inkişafına və məktəbə münasibətinə birbaşa təsir edir. Beləliklə, uşağın təlim motivasiyasının adaptasiya prosesində yaratdığı dəyişikliklərin öyrənilməsi təhsil psixologiyası üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu mövzunun araşdırılması adaptasiya çətinliklərinin qarşısının alınması, motivasiya yönümlü pedaqoji müdaxilələrin seçilməsi və uşaqların məktəb həyatına uğurlu inteqrasiyasının təmin edilməsi baxımından aktualdır. Məktəbə adaptasiya uşağın yeni sosial mühitə, təlim tələblərinə və davranış normalarına uyğunlaşma prosesidir. Bu prosesin uğurlu şəkildə baş verməsi yalnız psixoloji və pedaqoji amillərdən deyil, həm də məktəbin maddi-texniki bazasının keyfiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. İnfrastrukturun zəif olması – sinif otaqlarının yararsızlığı, mebel və tədris avadanlıqlarının çatışmazlığı, sanitariya-gigiyena şəraitinin aşağı səviyyəsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının məhdudluğu, məktəb mühitinin təhlükəsizlik problemləri – uşağın məktəb həyatı ilə bağlı ilkin təəssüratlarını mənfi istiqamətdə formalaşdırır və adaptasiya prosesini çətinləşdirən əsas struktur maneələrdən birinə çevrilir. İnfrastruktur çatışmazlıqları adaptasiyanı bir neçə mexanizm vasitəsilə ləngidir: fiziki narahatlıq və yorğunluq yaradır, öyrənməyə marağı azaldır, sosial qarşılıqlı təsir imkanlarını məhdudlaşdırır və məktəbdə təhlükəsizlik hissinin zəifləməsinə səbəb olur. Nəticədə uşaq həm akademik fəaliyyətə, həm də sosial münasibətlərə uyğunlaşmaqda daha çox çətinlik yaşayır. Zəif infrastruktur şəraitində adaptasiya müddəti uzanır, təlim motivasiyası azalır və məktəb həyatı ilə bağlı stress səviyyəsi yüksəlir.

İbtidai və orta məktəb yaş dövrlərində uşaqların sosial inkişafının əsas göstəricilərindən biri həmyaşıdlarla müsbət münasibətlər qurmaq bacarığıdır. Sinifdaxili ünsiyyət, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlayış şagirdlərin məktəb mühitinə psixoloji uyğunlaşmasını asanlaşdırır, öyrənmə motivasiyasını artırır və emosional rifahı gücləndirir. Lakin müxtəlif sosial təcrübələrə, fərqli temperamental xüsusiyyətlərə və kommunikativ bacarıqlara malik olan uşaqlar arasında münasibətlərin formalaşması çox zaman çətinliklə müşayiət olunur. Bu səbəbdən müəllimin tətbiq etdiyi pedaqoji üsullar həmyaşıd münasibətlərinin keyfiyyətinin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Müasir təhsil nəzəriyyəsi göstərir ki, sosial qarşılıqlı təsir və əməkdaşlıq əsasında qurulan təlim mühiti uşaqların ünsiyyət bacarıqlarını, empati qabiliyyətini, münaqişə həll etmə strategiyalarını və kooperativ davranışlarını inkişaf etdirir. Kooperativ təlim, oyun texnikaları, qrup layihələri, sosial-emosional öyrənmə proqramları və inklüziv pedaqoji modellər şagirdlər arasında pozitiv münasibətlərin təşəkkülünə sistemli şəkildə təsir edən əsas üsullar kimi çıxış edir. Bu üsullar həm sosiallaşma prosesini dəstəkləyir, həm də məktəbdə sağlam psixoloji iqlimin formalaşmasına xidmət edir.

Uşağın məktəbə sosial adaptasiyası onun psixoloji rifahının, öyrənmə motivasiyasının və ümumi təhsil uğurunun əsas şərtlərindən biridir. Məktəbə yeni başlayan uşaqlar fərqli sosial mühitlə qarşılaşır, yeni davranış normalarını mənimsəməli, müəllim və həmyaşıdlarla münasibət qurmalı olur. Bu prosesin uğurla baş verməsində ailə–məktəb əməkdaşlığının rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ailə və məktəb arasında qurulan qarşılıqlı, davamlı və etibarlı əməkdaşlıq uşağın sosiallaşmasına müsbət təsir göstərir, adaptasiya dövründə yaranan çətinliklərin operativ şəkildə aradan qaldırılmasına şərait yaradır.

Ailənin gözləntiləri, evdəki davranış modelləri, emosional dəstək və valideynlərin məktəb prosesinə aktiv iştirakı uşağın məktəb mühitinə baxışını formalaşdırır. Müəllimin ailə ilə müntəzəm kommunikasiya qurması, uşağın davranışı və nailiyyətləri haqqında məlumat mübadiləsi aparması, birgə qərarvermə proseslərinin təşkili adaptasiya prosesinə struktur və emosional dəstək verir. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində həm məktəb, həm də ailə uşağın ehtiyaclarını daha yaxşı anlayır, uyğun pedaqoji

strategiyalar seçir və sosial bacarıqların inkişafına yönəlmiş vahid yanaşma formalaşdırır.

Müasir qloballaşma şəraitində müxtəlif mədəni, etnik və sosial mənşəli uşaqların bir sinifdə təhsil alması getdikcə daha geniş yayılmış təhsil reallığına çevrilir. Bu cür siniflərdə təlim prosesinin idarə olunması və şagirdlərin məktəbə adaptasiyasının təmin edilməsi ənənəvi pedaqoji yanaşmalardan daha mürəkkəb və çoxşaxəli yanaşma tələb edir. Mədəniyyətlərarası fərqlər – dil, dəyər sistemi, sosial davranış formaları, ünsiyyət modelləri və təlimə münasibət kimi xüsusiyyətlər – uşaqların məktəb mühitinə uyğunlaşma sürətinə və keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bu səbəbdən mədəni müxtəlifliyin olduğu sinifdə adaptasiya prosesinin düzgün qurulması təhsil mühitinin inklüzivliyini təmin edən əsas amillərdən biri hesab edilir. Mədəniyyətlərarası siniflərdə adaptasiya yalnız uşağın yeni mühitə psixoloji uyğunlaşması ilə məhdudlaşmır; o, həm də qarşılıqlı anlaşma, sosial inteqrasiya və tolerant münasibətlərin formalaşdırılması kimi kompleks sosial prosesləri əhatə edir. Müəllimin multikultural pedaqogika prinsiplərinə əsaslanaraq təlimi təşkil etməsi, şagirdlər arasında empatiyanı və qarşılıqlı hörməti gücləndirməsi, dil maneələrini aradan qaldıran fərdiləşdirilmiş və vizual dəstək metodlarından istifadə etməsi adaptasiya prosesini asanlaşdıran əsas mexanizmlərdəndir. Eyni zamanda inklüziv və təhlükəsiz sinif iqliminin yaradılması, müxtəlif mədəni təcrübələrin dəyər kimi təqdim olunması uşaqların özünü ifadə etməsini, sosiallaşmasını və özünü dərk etməsini gücləndirir.

Məktəb mühitinə adaptasiya uşağın sosial-emosional inkişafında, təlim fəaliyyətinə qoşulmasında və ümumi psixoloji rifahında mühüm rol oynayan dinamik prosesdir. Lakin bəzi uşaqlar fərdi xüsusiyyətlər, emosional həssaslıq, inkişaf gecikmələri, davranış çətinlikləri və ya sosial mühitə uyğunlaşmada yaşanan maneələr səbəbindən bu prosesdə daha çox çətinliklərlə üzləşirlər. Adaptasiya çətinliyi yaşayan uşaqlar üçün ənənəvi təlim metodları və standart məktəb mühiti kifayət qədər təsirli olmaya bilər. Bu halda fərdiləşdirilmiş dəstək proqramlarının tətbiqi uşağın ehtiyaclarına cavab verən məqsədyönlü, sistemli və ardıcıl müdaxilə modelini zəruri edir. Fərdiləşdirilmiş dəstək proqramı (FDP) uşağın sosial, emosional, psixoloji və akademik ehtiyaclarını kompleks şəkildə nəzərə alaraq, onun məktəb mühitinə uyğunlaşmasını asanlaşdıran planlaşdırılmış pedaqoji və psixoloji tədbirlər toplusudur. Bu proqramlar diaqnostik qiymətləndirməyə əsaslanır, uşağın güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirir, fərdi təlim məqsədləri formalaşdırır və müəllim–psixoloq–valideyn əməkdaşlığına əsaslanan çoxsahəli yanaşmanı tələb edir. FDP həmçinin uşağın təhlükəsizlik hissinin artırılmasına, özünüidarəetmə bacarıqlarının inkişafına, sosial münasibətlərin qurulmasına və təlimə müsbət motivasiyanın formalaşdırılmasına xidmət edir.

Nəticə

Aparılan nəzəri və praktiki təhlillər göstərir ki, təhsilə adaptasiya prosesi çoxsəviyyəli və kompleks bir proses olub, uşağın psixoloji, sosial və pedaqoji inkişaf mühitinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Adaptasiyanın uğurlu keçməsi üçün həm məktəbin daxili mühiti, həm uşağın fərdi xüsusiyyətləri, həm də ailə və sosial mühit amilləri harmonik şəkildə fəaliyyət göstərməlidir.

Fərdi-psixoloji amillər, o cümlədən temperament tipi, emosional sabitlik, özünütənzimləmə, idrak funksiyalarının inkişaf səviyyəsi və sosial bacarıqlar uşağın məktəbə nə dərəcədə tez və səmərəli uyğunlaşacağını müəyyən edən əsas determinatrlardır. Bu xüsusiyyətlərin zəif inkişafı adaptasiya prosesində çətinliklərə, akademik motivasiyanın azalmasına və sosial təcrid hallarına səbəb ola bilər.

Ailə mühiti və valideyn münasibətləri də adaptasiyanın əsas sosial dayaqlarındandır. Müsbət emosional mühit, demokratik tərbiyə üslubu və ardıcıl dəstək uşağın özünəinamını gücləndirir və məktəb mühitinə intiqrasiyanı sürətləndirir. Gərgin və konfliktli ailələrdən gələn uşaqlar isə emosional və davranış çətinlikləri səbəbindən məktəbə adaptasiyada daha çox problemlərlə üzləşirlər.

Məktəbin sosial-pedaqoji mühiti — müəllim–şagird münasibətləri, sinifdaxili psixoloji atmosfer, yaşıdlarla əlaqələr və məktəb psixoloji xidmətinin fəaliyyəti — adaptasiya prosesinin əsas təyinedici komponentləridir. Müəllimin empatik yanaşması və dəstəkləyici

münasibəti, pozitiv sinif mühiti və güclü psixoloji xidmət adaptasiya çətinliklərini azaldır, şagirdlərin dərs prosesində fəallığını artırır. Bundan əlavə, məktəbin infrastruktur və təşkilati xüsusiyyətləri, kollektiv dəyərlər sistemi və mədəni müxtəliflik amilləri də adaptasiyanın xarakterinə bilavasitə təsir edir. Rahat və funksional sinif şəraiti, balanslaşdırılmış tədris yükü, inklüziv və tolerant məktəb mühiti uşağın sosial-emosional rifahını gücləndirir.

Məktəb dövrü uşağın emosional, sosial və koqnitiv inkişafında həlledici mərhələdir. Bu mərhələdə uşağın özünü təhlükəsiz hiss etməsi, qəbul olunması və dəstəklənməsi onun psixoloji rifahının və təlim motivasiyasının formalaşmasında əsas rol oynayır. Lakin məktəb mühitində emosional dəstək mexanizmlərinin — psixoloji xidmətlərin, müəllim-şagird münasibətlərində empatik yanaşmanın, sosial-emosional öyrənmə proqramlarının, həmyaşıd dəstək sistemlərinin — olmaması uşaqların psixoloji durumuna ciddi təsir göstərən risk faktoruna çevrilir. Bu çatışmazlıqlar uşağın məktəb mühitinə uyğunlaşmasını çətinləşdirir, stress səviyyəsini artırır, özünüqiymətləndirməni zəiflədir və sosial münasibətlərdə qeyri-sabitlik yaradır. Emosional dəstəyin olmadığı mühitdə uşaq özünü tənha, anlaşılmamış və qiymətləndirilməmiş hiss edə bilər ki, bu da emosional gərginlik, davranış pozuntuları, tənhalıq və təlimdən uzaqlaşma kimi nəticələrə gətirib çıxarır. Davamlı stress vəziyyəti isə uşağın koqnitiv funksiyalarını — diqqət, yaddaş və düşünmə proseslərini — zəiflədir, onun akademik göstəricilərinə mənfi təsir edir. Eyni zamanda, emosional dəstəyin çatışmazlığı uşağın sosial kompetensiyalarını zəiflədir və həmyaşıdlarla münasibətlərdə konflikt riskini artırır.

Ümumilikdə, şagirdlərin təhsilə adaptasiyasına təsir edən amillər kompleks şəkildə qiymətləndirilməli və hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarına uyğun çevik psixoloji-pedaqoji dəstək mexanizmləri tətbiq olunmalıdır. Belə yanaşma həm adaptasiya prosesini asanlaşdırır, həm də təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə, sosial rifahın və məktəb mühitinin səmərəsinin artırılmasına imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва: Просвещение. 2008.
2. Запорожец А.В. Психологические механизмы адаптации ребенка к школе. Москва: Академический проект. 2017.
3. Карабанова О.А. Возрастная психология: развитие ребёнка от рождения до школы. Москва: Юрайт. 2019.
4. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Социальная психология детства. Минск: Вышэйшая школа. 2012.
5. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. Москва: Педагогика. 2010.

Natavan Yadulla KARAMOVA
PhD in Biology, Western Caspian University

Venera Ilgar IBRAHIMOVA
Master's student at the Department of Psychology and Social Work, Western Caspian University

FACTORS AFFECTING THE PROCESS OF ADAPTATION TO EDUCATION

Summary

The process of adaptation to education is a multifactorial process that involves the psychological, social and academic adaptation of young schoolchildren to the school environment. The level of adaptation of a child to school is closely related to his family environment, individual-psychological characteristics, form of communication with the teacher, social-emotional atmosphere of the school and relationships with peers. The level of emotional support in the family, parenting style, child's motivation to school and self-regulation skills act as the main indicators of adaptation.

At the same time, the teacher's pedagogical approach, a positive classroom environment, the provision of social relationships and the activities of the school psychological service play an important role in the successful adaptation process. Studies show that children with weak social skills, emotional sensitivity or behavioral difficulties face more difficulties in adapting to school. Therefore, a comprehensive assessment of the factors affecting the adaptation process and the development of individualized support programs for each student increases the quality of the educational environment and creates conditions for improving educational outcomes.

Keywords: adaptation to education, socio-psychological factors, adaptation to school, young schoolchildren, family environment.

Натаван Ядулла КАРАМОВА
Кандидат биологических наук, Западно-Каспийский Университет

Венера Ильгар ИБРАГИМОВА
Магистрант кафедры психологии и социальной работы,Западно-Каспийский Университет

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРОЦЕСС АДАПТАЦИИ К ОБРАЗОВАНИЮ

Резюме

Адаптация к образованию – многофакторный процесс, включающий психологическую, социальную и академическую адаптацию младших школьников к школьной среде. Уровень адаптации ребёнка к школе тесно связан с его семейным окружением, индивидуально-психологическими особенностями, формой общения с учителем, социально-эмоциональной атмосферой школы и отношениями со сверстниками. Основными показателями адаптации выступают уровень эмоциональной поддержки в семье, стиль воспитания, мотивация ребёнка к обучению и навыки саморегуляции. При этом педагогический подход учителя, позитивная атмосфера в классе, обеспечение социальных отношений и деятельность школьной психологической службы играют важную роль в успешном процессе адаптации. Исследования показывают, что дети со слабыми социальными навыками, эмоциональной чувствительностью или нарушениями поведения сталкиваются с большими трудностями в адаптации к школе. Поэтому комплексная оценка факторов, влияющих на процесс адаптации, и разработка индивидуальных программ поддержки для каждого ученика повышают качество образовательной среды и создают условия для улучшения образовательных результатов.

Ключевые слова: адаптация к образованию, социально-психологические факторы, адаптация к школе, младшие школьники, семейная среда.

Daxil olub: 25.02.2026